

ИНАБАТТЫЛЫҚ – ТӘРБИЕ БАҒЫТЫ

*Көбенқызы Салтанат
ҚМПИ, Филология факультеті,
«Қазақ тілі мен әдебиеті орыс мектептерінде»
мамандығының 2 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Әбдіркенова А.Қ*

«Ел болам десең бесігіңді түзе» , «Тәрбие – тал бесіктен» деп дана халқымыз айтқандай парасатты, зерек, кішіпейіл, адал, адамгершілігі мол ұрпақ ұлтымыздың басты құндылығы. Саналаы да білімді жас ұрпақ болашағымыздың кепілі. Бала тәрбиесінде ең маңызды рөл атқаратын әрине ол отбасы екені мәлім. Сәби күнінен ананың әлдиімен ақ бесікте тербетіліп, асыл әженің ертегісін тыңдап тәтті ұйқыға батып өскен әрбір қазақ топырағының перзенті жаман болмайтыны анық. Сәби дүние келгеннен бастап салт-дәстүріміз бойынша жоралғыларын жасап, ұлттық құндылықтарымызды санасына сіңірсек ұлтымыздың ұлы азаматы болары сөзсіз. Тәлім – тәрбие беруде салт-дәстүріміз бен әдет-ғұрпымызды пайдалану ең бір оңтайлы тәсіл. Себебі, баланың қырқынан шығару, ақ бесікке жатқызу тазалыққа, бесік жыры мейірімділікке, тұсау кесер адалдық пен адамгершілікке, сүндетке отырғызу мұсылмандығын тануына өз септігін тигізеді. Сондықтан әр ата – ана балаға тәрбие берумен қатар сол берілген тәрбиенің ұрпақ болашағы үшін маңызды екенін ескерген жөн.

Қазақ халқы ежелден бала тәрбиесіне баса назар аударған. Қыз баланың тәрбиесіне анасы, ұл баланың тәрбиесіне әкесі жауапты болған. «Қызға қырық үйден тыю» деп қыз баланы болашақ ана ретінде сыпайылыққа, ізгілікке, инабаттылық пен ибалылыққа тәрбиелеп, жат жұрттық ретінде сыйлап, құрметпен қатар ақыл кеңесін айтып отырған. Ал ұл баланы болашақ ел қорғаны ретінде қайсарлық пен қайраттылыққа, намыс пен арды жоғары қоюға, әділ де шыншыл болуға тәрбиелген-ді. Қорқыт бабамыз айтқандай «Әке тұрып ұл сөйлегеннен без, шеше тұрып қыз сөйлегеннен без» демекші әке мен шешенің алдын ораған ұл мен қыз ата-ананың ғана емес әулеттің атына нұқсан келтіреді. Тәрбиемен қатар ұрпақ санасына ұлттық құндылықтарымызды да сіңіруіміз керек, сол арқылы нағыз патриот жастарды тәрбиелей аламыз.

Инабаттылық – әдептілік, тәрбиелілік, мәдениеттілік ұғымдарымен жақын мағынада қолданылатын, кісілік қасиеттер. Инабаттылық көбінесе, адамның мінез-құлық ерекшеліктерімен айқындалады. Оның басты көріністеріне: адамгершілік, қайырымдылық, кішіпейілділік, жауапкершілік, тәртіптілік, қанағатшылық, биязылық, ілтипаттылық, ізеттілік, сабырлылық, әділдік, шыншылдық т.б. жатады. Инабаттылықтың негізгі шарттарының бірі – ар-ұятқа кір келтірмеу. Халық «жарлы болсаң да, арлы бол» дейді. Ар-ұяты бар кісі ғана биязы, ақжарқын, иманжүзді, инабатты келеді.

Инабаттылық – әдептіліктің әсем көрінісі. Инабаттылық тың белгісі ол қарапайымдылық, сыпайылық, тіл алғыштық, адалдық, ұқыптылық, жауапкершілік. Қазақта «Кішіпейілділіктен кішіреймейсің», «Ұлық болсаң, кішік бол» деген мақал бар. Инабатты, биязы мінезді, қатардағы қарапайым, қамқоршы адамды халық нағыз перзентім деп үлгі тұтады. Сөзі дөрекі, мінезі шайпау, менмен, мақтаншақ, керенау кесір мінезбен халық аянбай күреседі. «Көзі соқырдан қорықпа, көңілі соқырдан қорық», «Өзін-өзі мақтаған өліммен тең» деп мақалдап, кесірлінің кемшілігін кесіп айтып, ел оны жөнге салып отырған. Халық сыпайы адамның мәдениеттілікті сақтай білетінін жастарға үлгі тұтады. Сыпайы болу дегеніміз – әдеп сақтау, әдептілік үлгісін, мәдениеттілікті көрсету. «Болған жігіт болдым демес, болдым десе – болғаны емес» деп, халық кейде сыпайылықтың жөні осы екен деп, оны теріс түсініп, басқадан өзін артық көретін, сыпайылық пен кербездікті артықшылық санайтын санасыздықты қатты сынады.

Демек, біздің көтеріп отырған инабаттылық жөніндегі тәлімдік ой-тұжырымдарымыз аталмыш жетекші идеялар мен тәжірибелерге сүйенері анық. Халық педагогикасындағы

инабаттылық, тәрбие дәстүрлері бірқатар ғалымдар еңбектерінде орын алды. Түркімен ғалымы К.Пирлиев ұлт тәрбиесінің негізгі өзегі инабаттылықтан бастау алу керек екенін қадап айтады. Қазақстандық ғалым К.Оразбекова инабаттылық иірімі жеке тұлға тәрбиесінің қайнар бастауы болуы керек екеніне назар аударды. Инабаттылық қасиетінің ұрпақ бойында қалыптасуы тұлғаның өзі қоршаған ортасындағы түрлі қарым-қатынастардың ықпалына байланысты деуімізге негіз бар. Себебі, әр халықтың өсіп келе жатқан ұрпағына ең алдымен қоятын үлкен талабы – оның шынайы адам болып қалыптасуы дегенге саяды. Осыған байланысты, Ә.Садуақасовтың зерттеуіндегі «әулет дәстүрінің» негізгі өзегі шын мағынасында адамгершілік қасиеттердің негізгі арнасы болуы керек деген тұжырымы, көп жағдайда инабаттылық жағдаяттармен тұспалдасып тұр. Инабаттылық ұғымы кең. Оның астары адамгершілік, парасат, салауаттылық, имандылық қасиеттермен ұштасып жатыр. Осыған орай, халық педагогикасында инабаттылық қағидасы тек шектеулі қоғам талабы ғана болып қалмай, жас ұрпақтың өзі қоршаған айналасындағы түрлі құбылыстарға барынша бейімделуіне ерекше жағдай туғызатын құбылыс болып табылады. Инабаттылық қағидасы халықтың салт-дәстүрлерінен бастау алады.

Көрнекті ғалым Н.Сәрсенбаевтың халық дәстүрлерінің тек қана қоғамдық тәртіптің міндетін атқаратын құралы болып қана қоймай, ол – сана-сезім қойнауында мәңгілік сақталатын, ешқандай өзгеруге жатпайтын стереотиптер құндылықтары деп айтқаны өте орынды. Демек, ресми ғылымда жиі айтылатын *автостереотиптер мен гетеростереотиптер* атаулары осы айтылған тұжырымдармен ұштасып тұр.

Халық дәстүрінде инабаттылық қағидасы қоғамдық ортадағы адамдар арасындағы қарым-қатынастардан көрініс табады. Инабаттылық тағылымның бастауы «сәлемдесуден» басталады. Осыдан халық тұрмысындағы сәлем беру мен амандасу салтын – инабаттылық қағидасының бастауы деп қорытынды жасауға болады.

Сонымен, инабаттылық құндылықтары халық тұрмысында аса маңызды рөл атқаратынына көз жеткіздік. Инабаттылық дәстүрлері тұрмыстың, өмірдің шынайы көрінісі болып табылады. Халықтық педагогикада оның бастапқы орны жас нәрестенің дүниеге келген күнінен басталатын тәлім-тәрбие үдерісі болып табылады. Айталық, ұлттық дәстүрлерде маңызды рөл атқаратын ата мен ана тәрбиесінің алғашқы дәрісі жас сәбиге деген қамқорлықтан басталады. Бұл жерде халық ауыз әдебиетінің алатын орны зор. Белгілі ғалым, профессор Ә.Табылдиевтың «Қазақ этнопедагогикасы» атты оқулығы осы айтылған дүниелерге жауап беретін шығарма болып табылады. Инабаттылықтың тәлімді түрі – тіл алғыштық. Ата салтын ардақтап, үлкенді сыйлай білетін, ананың ақ сүтін ақтайтын ұрпақ елгезек, тіл алғыш болады. «Тілазардың түбі – азар» деп, халық тіл алмайтын қырсықты жек көреді. Инабаттылықтың бір негізі – ұқыптылық. Халық ұрпағын ұқыптылыққа бесіктен бастап тәрбиелеген. Баланың уақытында тамақтануы, тазалығы, дұрыс киінуі, ұйқысы ұқыптылықпен қадағаланбаса, оның өсуіне ұқыпсыздық зиян келтіреді.

«Қайраты бар кісінің, берекесі бар ісінің» деп, халық ұқыпты еңбек еткен адамның үнемі табысқа жетіп отыратынын уағыздайды. «Олақтан салақ жаман» деп, ұқыпсыздық, салақтықтың жаман екенін қисынды түйіндейді. Ұқыптылыққа үйрету рәсімдерін ата-ана, отбасындағы үлкен адамдар кішілердің бір-бірінің ісін бақылау, көмектесу арқылы іске асырады.

Кішіпейілділік дегеніміз — адамның айналасындағылармен қарым-қатынасында өзіне қатысты қандайда бір артықшылығы немесе өзгеше бір хұқы бар деп сезінбеуі жұрт мойындаған тәртіпке өз еркімен бағынуы, өзінің жеке бастық тұтынуын сол қоғамдағы халықтың материалдық, жағдайына сәйкес шектеуі, барлық адамға құрметпен қарауы, өз қалауына қайшы келетін жекелеген адамдардың ұсақ-түйек кемшіліктеріне төзімділік көрсетуі, сонымен қатар, өзі мен өзгенің іс-әрекетіне сын көзбен қарауы.

Кішіпейілділік, қарапайымдылық адамның барлық іс-әрекетінен, қимыл-қозғалысынан, өзін ұстауынан, мінез-құлқынан, тәртібінен, сөзінен, ең ақыры, киген киімінен де аңғарылып тұрады. Кішіпейілділік өзге адамдарды сыйлаудан, олармен қарым-қатынас жасаудағы қарапайымдылықтан, басқалардан ерекшеленуге әрекеттенбеуден, өзінің

қызметін дабыралап марапаттамаудан көрінеді. Ондай адамның сөзі ұстамды келеді, өзінің сезімін басқаларға білдіруге асықпайды, қарым-қатынасында тұрақтылық басым болып, аума-төкпелілікке жол бермейді. Бірақ, мұның бәрі қандай жағдайда да өз пікірін ашық айтуға кедергі болмайды. Өйткені, өзіне де; өзгеге де жоғары талап қояды. Кішіпейіл адам адамгершілігі мол, мейірбан болады, кісіге қарасуға, қол ұшын беріп, жәрдемдесуге әзір тұрады. Кішіпейілділік жай нәрсе емес, ол – әдет, әлеуметтік дәреже, көп қошемет тұтатын асыл қасиет болып табылады. Сол үшін де, халық кішіпейілділік – кішілік емес, кісілік" деп оның мәнін өте дұрыс айтып жеткізген. Инабаттылық тұрғысынан жоғары бағаланатын ұшқалақтық пен шыдамсыздыққа қарама-қарсы түсінік ол – сабырлылық. Сабырлылық – адамның өзін-өзі билеуі, ісіне, әрекетіне, алдына қойған мақсатына ісін бағындыра білуі, қиыншылықтарды жеңіп, өзінің сезімдерін қадағалауды жүзеге асыра алуы, айналасындағылардың қарсылығына душар болғанда, торықпауы немесе шалт қимылдарға бармауы. Ол – адамның ерік-жігер күштілігінің көрсеткіші, сонымен қатар, адамгершілік қатынастардың негізі. Оның тәрбиелік сипаты – адамның бірден қызбалық, ұрмалыққа жеңілтектікке салынбай, әр істің ақырына көз жіберіп, ойланып әрекет жасауында. Халықтың “Ашу алдында, ақыл соңында” деген данышпандық ескертуін іске асырып, ашуды ақылға жеңдіретін – сол сабыр. Сондықтан, сабырдың қасиетін сан ғасыр бойы сынақтан өткізіп, анықтаған ата-бабаларымыз:

Сап-сап, көңілім, сап, көңілім,
Сабыр жетер мұратқа,
Сабырсыз қалар ұятқа.
немесе

Сабыр түбі – сары алтын,

Сақтаған жетер мұратқа, – деген сияқты мақалдар шығарған. Адам өмірде қандай күйде болмайды. Кейбір кездерде қуанышы қойнына сыймай, шаттанса, тағы бір де күллі әлем көзіне қара түнек болып көрінеді. Мұндай реттерде, әсіресе, әлі тәжірбиесіз, буыны қатпаған жастар тығырыққа тіреліп, шарасыздыққа ұшырап, торығады.Әрине, адам өмірі үнемі бірқалыпты, әрі көңіл қалағандай күйде болмайды. Сондықтан, ренішті де қуанышты, бейнетті де рақат күндер алма-кезек келіп отыратынын жадына ұстап, соған орай сабыр қылу, шүкіршілік ету мәнді қасиет болып табылады. Сабыр – әдептілік-инабаттылықтың рухани тірегі. Сабырлы адам басқа түскен ауыртпалықты мәрттікпен қабыл алады. Ал жеңіл, ұшқалақ кісі күйіп-піседі, өзін демде бір отқа, бір суға тастайды, қайғы-мұңға салынып, ұнжырғасы оңай түседі.Адамның ми қабығында қоздыру мен тежеу процестері болып тұрады. Сабырлы адамда бұл процесс бір қалыпта болады. Ал ашуланшақ, қызба, жеңілтек, ойланып алмай іс істейтін адамдарды қозу тежеуден басым түсіп отырады да, ондай адам кейде өзіне ие бола алмай қалады. Бірақ, бұл әсерге көнбейтін нәрсе емес. Табанды да мақсатты тәрбие барысында, жаттығу, машықтану арқылы оны түзеуге, сөйтіп, сабырлылық дағдыларын қалыптастыруға болады.Сабырлылық, сондай-ақ, баланы жауапкершілік сезімге тәрбиелейді. Мұны, әрине, баланың жас кезінен бастағанда анағұрлым нәтижелі болмақ.

Сабырлы адам қоғамда абыройлы болады, оның қадір-қасиетін барша жұрт мойындайды, айтқандары да әсерлі, көпшілік өз еркімен, ықтиярымен мойындайтындай салмақты, өтімді келеді.

Адамға ең бірінші білім емес, рухани тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім - адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі..."(Әл – Фараби) - дегендей балаға әуелі білімнен бұрын, тәрбие берілуі тиіс